

Raport z analizy potencjału turystyczno-kulturowego powiatu golubsko-dobrzyńskiego

Marcin Gorączko

gorgon@pbs.edu.pl

Politechnika Bydgoska im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich

Wydział Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska

Aleksandra Gorączko

agora@pbs.edu.pl

Politechnika Bydgoska im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich

Wydział Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska

Abstrakt

Artykuł zawiera kompleksową analizę potencjału turystyczno-kulturowego powiatu golubsko-dobrzyńskiego. Została ona oparta na metodzie opracowanej w tym celu i opublikowanej pierwotnie w monografii *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy* [Mikos v. Rohrscheidt 2008]. Uwzględnione są w niej potencjalne cele turystyki kulturowej w powiecie, pozostała oferta czasu wolnego oraz inne czynniki wpływające na turystykę kulturową, infrastruktura turystyczna oraz komunikacyjna, noclegowa i gastronomiczna. Waloryzację przeprowadzono metodą bonitacji punktowej z odpowiednio dobranymi kryteriami oceny, odpowiadającymi skali popularności danej grupy atrakcji i typu wypraw kulturowych. Prezentowany raport jest ostatnim dla województwa kujawsko-pomorskiego etapem realizacji badań w ramach ogólnopolskiego projektu oceny potencjału turystyczno-kulturowego.

I. Dane dotyczące przebiegu badania

Obszar badania: powiat golubsko-dobrzyński

Lokalizacja: województwo kujawsko-pomorskie

Zasięg: mikroregion

Metodologia: metoda oceny potencjału turystyczno-kulturowego mikroregionów zawarta w: Mikos v. Rohrscheidt 2016.

Kwerenda źródłowa literatury i materiałów: wrzesień–październik 2023

Zapytania waloryzacyjne w obiektach i wizje lokalne: wrzesień 2023

Badania terenowe: wrzesień–październik 2023

Przeprowadzający badanie terenowe: Marcin Gorączko, Aleksandra Gorączko

Data wypełnienia formularza: listopad 2023

II. Formularz waloryzacyjny

Kategoria I: Potencjalne cele turystyki kulturowe

I.A: Zabytki:

I.A. a) Obiekty sakralne:

Historyczna katedra (12 punktów)

brak

Historyczna bazylika (za pierwsze dwie, punkty tylko wówczas, jeśli nie są katedrami) (6)

brak

Historyczny zespół sakralny dużej wielkości Z (pierwsze dwa) (6)

brak

Mniejszy lub częściowo zachowany historyczny zespół sakralny (pierwsze dwa) (3)

Zespół klasztorny karmelitów w Oborach, gm. Zbójno (3)

Historyczna znacząca świątynia innych religii ZD (za pierwsze dwie) (6)

brak

Sanktuarium historyczne o znaczeniu międzynarodowym (10)

brak

Sanktuarium historyczne o znaczeniu krajowym lub regionalnym (diecezjalnym) (jedno pierwsze) (6)

Sanktuarium Matki Boskiej Bolesnej w Oborach (6)

Sanktuarium o znaczeniu ponadregionalnym bez historycznego kultu (za pierwsze dwa) (7)

brak

Inne sanktuarium tej rangi lub sanktuarium o znaczeniu regionalnym bez historycznego kultu (za pierwsze dwa) (3)

brak

Inna historyczna stale dostępna świątynia innych wyznań i religii (4)

brak

Inna świątynia innych wyznań i religii Z (2)

Kościół poewangelicki w Ostrowitem, gm. Golub-Dobrzyń (2)

Aktualna siedziba biskupia (6)

brak

Inny obiekt sakralny o znacznych walorach architektonicznych (pierwsze trzy) (4)

Gotycki kościół parafialny pw. Matki Bożej Śnieżnej z XV w. w Srebrnikach, gm. Kowalewo Pomorskie (4)

Barokowy kościół św. Trójcy z pocz. XVII w. w Działyniu, gm. Zbójno (4)

Gotycki kościół św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Golubiu-Dobrzyniu z przeł. XIII i XIV w. (4)

I.A. b) Zamki i pałace:

Monumentalny zamek lub pałac historyczny, miejsce ważnych wydarzeń ZD (za pierwsze trzy) (12)

brak

Monumentalny zamek lub pałac historyczny, ZD (za pierwsze trzy) (10)

brak

Zamek lub pałac historyczny, miejsce ważnych wydarzeń ZD (za pierwsze trzy) (5)

Pokrzyżacki zamek w Golubiu z XIV w., przebudowany w stylu renesansowym w XVII w. (5)

Zamek lub pałac historyczny ZD (za pierwsze trzy) (3)

brak

Zamek lub pałac stylizowany D (za pierwsze dwa) (2)

brak

Dwór lub inna rezydencja, miejsce ważnych wydarzeń ZD (za pierwsze trzy) (6)

Dwór rodziny Dziewanowskich w Szafarni, w majątku przebywał młody Fryderyk Chopin (6)

Ruina historycznego zamku/grodu/pałacu D (za pierwsze trzy) (2)

Grodzisko wczesnośredniowieczne Ostrowite nad jeziorem Oszczywilk (2)

Ruina historycznego zamku, pałacu, grodu niedostępna (za pierwsze trzy) (1)

Relikty zamku krzyżackiego z końca XIII w. w Kowalewie Pomorskim (1)

Grodzisko średniowieczne w Płonku, gm. Radomin (1)

I.A. c) Inne zabytkowe obiekty architektoniczne i techniczne:

Średniowieczny cenny zespół urbanistyczny z rynkiem i ulicami, zachowany w znacznej części (za pierwsze trzy) (12)

brak

Inny cenny zespół urbanistyczny na przynajmniej krajową skalę (10)

brak

Historyczny zespół urbanistyczny z rynkiem, zachowany we fragmentach (pierwsze dwa) (3)

Średniowieczny układ urbanistyczny Golubia (3)

Budynek o znacznych walorach architektonicznych, miejsce ważnych wydarzeń ZD (pierwsze trzy) (6)

brak

Budynek o znacznych walorach architektonicznych, miejsce ważnych wydarzeń Z (pierwsze dwa) (3)

brak

Budynek o znacznych walorach architektonicznych ZD (pierwsze trzy) (4)

brak

Budynek – miejsce ważnych wydarzeń ZD (pierwsze dwa) (4)

brak

Budynek o znacznych walorach architektonicznych Z (pierwsze trzy) (3)

Podcieniowy dom „Pod Kapturem” z XVIII w. na golubskim rynku (3)

Secesyjna szachulcowa willa z 1902 roku w kolonii Antoniewo, gm. Golub-Dobrzyń, translokowana z Przedmieścia Bydgoskiego w Toruniu (3)

Dawny zajazd z 1912 roku w Kowalewie Pomorskim, następnie magistrat (do 2019), obiekt przeznaczony do rewitalizacji (3)

Budynek, miejsce ważnych wydarzeń Z (pierwsze dwa) (1)

brak

Historyczne fortyfikacje miejskie zachowane w znacznej części ZD (4)

brak

Znaczne fragmenty historycznych fortyfikacji miejskich (2)

Mury miejskie w Golubiu-Dobrzyniu z końca XIV w. (2)

Ruiny fortyfikacji miejskich (1)

Pozostałości murów miejskich z basztą w Kowalewie Pomorskim z XIV w. (1)

Zachowane w znacznej części zespoły zabytkowe związane z dziejami innych niż polska grup etnicznych (za pierwsze dwa zespoły) (7)

brak

Pojedyncze zabytki związane z dziejami innych grup etnicznych ZD (za pierwsze dwa) (4)

brak

Częściowo zniszczone lub niedostępne obiekty związane z innymi grupami etnicznymi (pierwsze dwa) (1)

Zespół budynków (dwór, kościół ewangelicki, pastorówka) w Ostrowite, związane z działalnością pruskiej Komisji Kolonizacyjnej (1)

Zabytek techniki/obiekt przemysłowy o znaczeniu międzynarodowym ZD (pierwszy) (10)

brak

Zabytek techniki/obiekt przemysłowy o znaczeniu krajowym ZD (pierwsze dwa) (7)
brak

Zabytek techniki/obiekt przemysłowy o znaczeniu regionalnym ZD (do trzech) (3)
brak

Historyczna funkcjonująca stale linia kolejowa lub żeglugowa (tylko za przystanek początkowy lub końcowy danej linii) (6)
brak

Historyczna funkcjonująca sezonowo lub nieregularnie linia kolejowa lub żeglugowa (lub przystanki pośrednie linii stałej) (za pierwszy przystanek 4)
Stacja w Kowalewie Pomorskim (4)

I.A. d) Obiekty militarne:

Zespół forteczny o bardzo dużym znaczeniu militarnym, zachowany w znacznej części ZD (10)
brak

Zespół forteczny o mniejszym znaczeniu lub zachowany w mniejszej części ZD (4)
brak

Zespół forteczny o mniejszym znaczeniu, dostępny sezonowo lub w mniejszej części (2)
brak

Pojedyncze zachowane obiekty forteczne ZD (za pierwsze dwa) (2)
brak

Pojedyncze obiekty forteczne częściowo dostępne, ruiny fortec (pierwsze dwie) (1)
brak

Zachowana w dużej części, dostępna linia umocnień, ważna strategicznie (pierwsze dwie) (4)
brak

Zachowana w niewielkiej części, dostępna linia umocnień (2)
brak

Pojedyncze dostępne fragmenty umocnień (pierwsze dwa) (1)
brak

Dodatkowe punkty za obiekty dziedzictwa kulturowego:

Obiekt Dziedzictwa Kulturowego o znaczeniu międzynarodowym ZD: UNESCO (dodatkowo 30)
brak

Obiekt będący na polskiej liście Pomników Historii ZD (dodatkowo, jeśli nie znajduje się on na liście UNESCO) *brak*

Przy braku ogólnej dostępności obiektów z tej grupy punkty są odejmowane, pozostawia się tylko 1/3 punktów przyznanych za dany obiekt, jeśli inaczej nie wskazano.

nie dotyczy

Dodatkowe punkty za wszystkie miejsca lub obiekty wpisanych powyżej klas:

Za stałych przewodników miejskich oprowadzających po obiektach lub przewodników obiektowych w j. polskim (za pierwsze pięć) (po 2 pkt)

Pokrzyżacki zamek w Golubiu (2)

Za minimum dwa języki obce w ofercie przewodników (w pierwszych pięciu obiektach) (1 pkt)

brak

Za możliwość zamówienia przewodnika obiektowego (pierwsze pięć) (1 pkt)

brak

Za minimum dwa języki obce w ofercie przewodników (w pierwszych pięciu) (po 1 pkt)

brak

Przewodniki elektroniczne po miejscu lub obiekcie (za pierwsze trzy) (1)

brak

Mikroeventy oferowane podczas każdego zwiedzania grupowego miejsca lub obiektu (pierwsze 2) (po 2 pkt)

brak

Mikroeventy dostępne na zamówienie grupowe podczas zwiedzania miejsca lub obiektu (za pierwsze 2) (po 1 pkt)

brak

Wersje obcojęzyczne przewodników elektronicznych (przynajmniej dwie wersje obcojęzyczne, w pierwszych trzech obiektach) (dodatkowo po 1 pkt)

brak

Własny materiał informacyjny w obiekcie, jak publikacje monograficzne, albumy (za pierwsze trzy obiekty) (1 pkt),

Pokrzyżacki zamek w Golubiu (1)

Własny materiał informacyjny w obiekcie w językach obcych (przynajmniej dwóch) w pierwszych trzech obiektach (1 pkt)

brak

Za bardzo dobry (2) lub dobry (1) stan konserwacji i estetyki najważniejszych trzech obiektów (element uznaniowy) można doliczyć w sumie od 1 do 2 punktów dla całego regionu).

Zamek w Golubiu, Dwór w Szafarni, Klasztor w Oborach (2)

I.B. Miejsca historyczne lub znaczące:

I.B. a) Budowle historyczne i monumenty:

Monumenty (pomniki) o znaczeniu międzynarodowym (każdy) (8)

brak

Monumenty (pomniki) o znaczeniu krajowym (do trzech) (6)

brak

Monumenty (pomniki) o znaczeniu regionalnym (do trzech) (2)

Popiersie Fryderyka Chopina w Szafarni (2)

Pomniki lub obiekty małej architektury o znaczeniu lokalnym (do trzech) (1)

Pomnik upamiętniający żydowskich mieszkańców Dobrzynia i Golubia (1)

Płonne, Pomnik ku czci płk. Jana Dziewanowskiego (1782-1808), uczestnika szarży pod Samosierrą (1)

Miejsca historyczne o znaczeniu międzynarodowym (do trzech) (8)

brak

Miejsca historyczne o znaczeniu krajowym (do trzech) (4)

brak

Miejsca historyczne o znaczeniu regionalnym, (do trzech) (2)

Golub, jeden z celów wojsk polskich w trakcie tzw. wojny golubskiej w 1422 roku (2)

Miejsce bitwy pod Kowalewem (1716) podczas konfederacji tarnogrodzkiej (2)

Miejsca związane z akcją utworów literackich o międzynarodowym znaczeniu (za pierwsze trzy) (3)

brak

Miejsca związane z akcją utworów literackich o krajowym znaczeniu (za pierwsze trzy) (2)

brak

Miejsca związane z biografią osób o krajowym znaczeniu (do trzech) ZD (2)

Golub, związany z królowną Anną Wazówną, starostą brodnickim i golubskim (2)

Miejsca związane z biografią osób o krajowym znaczeniu niedostępne lub częściowo zachowane (za pierwsze dwa) (1)

Płonne, gm. Radomin, związane z biografią Marii Dąbrowskiej, pierwotny wsi Krępa z powieści „Noce i dnie” (1)

Miejsca związane z biografią osób o regionalnym znaczeniu (pierwsze dwa) (1)
brak

Miejsca związane z biografią osób innej narodowości, ważnych w skali krajowej dla tych narodowości (za pierwsze dwa) (2)
brak

I.B. b) Cmentarze historyczne

Nekropolia zbiorowa władców Polski (8)
brak

Nekropolia zbiorowa innych znanych w skali kraju osobistości (do trzech) (5)
brak

Nekropolia zbiorowa znanych osobistości w skali regionu (do trzech) (2)
brak

Pojedyncze miejsce pochówku osobistości znanej w skali międzynarodowej (6)
brak

Pojedyncze miejsce pochówku osobistości znanej w skali kraju (do trzech) (2)
brak

Pojedyncze miejsce pochówku osobistości znanej w skali regionu (do trzech) (1)
Kościół św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Golubiu, miejsce pochówku Krzysztofa Kostki, starosty golubskiego, wojewody pomorskiego w XVI w. (1)

Inny cmentarz zabytkowy z ciekawymi obiektami sztuki sepulkralnej (do dwóch) ZD (1)
brak

Za każdy cmentarz zabytkowy lub inną nekropolię o znacznie ograniczonej dostępności – odejmuje się połowę przyznanych punktów
nie dotyczy

I.B. c) Budowle współczesne

Budowle współczesne o bardzo wysokiej wartości architektonicznej D (do dwóch) – (5)
brak

Budowle współczesne o bardzo wysokiej wartości architektonicznej (nie dostępne) (do dwóch) (2)

brak

Budowle współczesne o wysokiej wartości architektonicznej (do trzech) (1)

Dwór Fijewo w Golubiu-Dobrzyniu, współczesna stylizacja w miejscu dawnego dworu z I poł. XIX w. w dawnej wsi Podzamek Golubski (1)

I.C. Pojedyncze dzieła sztuki:

Pojedyncze obiekty sztuki historycznej o znaczeniu międzynarodowym (10)

brak

Pojedyncze obiekty sztuki o znaczeniu krajowym (do trzech) (5)

brak

Pojedyncze obiekty sztuki o znaczeniu regionalnym (do trzech) (3)

brak

Obiekty, instalacje lub zespoły sztuki współczesnej o znaczeniu międzynarodowym (9)

brak

Obiekty, instalacje lub zespoły sztuki współczesnej o znaczeniu krajowym (do trzech) (5)

brak

Obiekty, instalacje lub zespoły sztuki współczesnej o znaczeniu regionalnym (do trzech) (2)

brak

I.D. Muzea i wystawy (w tym skanseny, galerie, muzea techniki)

Muzea o znaczeniu międzynarodowym (10)

brak

Muzea o znaczeniu krajowym (do trzech) (8)

brak

Muzea o znaczeniu regionalnym (do trzech) (5)

brak

Muzea o znaczeniu lokalnym (do trzech) (2)

Muzeum regionalne na golubskim zamku (2)

Muzea typu skansenowskiego duże o przynajmniej regionalnym zasięgu (10)

brak

Inne muzea typu skansenowskiego (za pierwsze dwa) (6)

brak

Zorganizowane w ostatnim roku wystawy czasowe o zasięgu krajowym (w sumie za pierwsze trzy) (4)

brak

Zorganizowane w ostatnim roku wystawy czasowe o zasięgu regionalnym (w sumie za pierwsze trzy) (2)

brak

Organizacja Nocy Muzeów w regionie na dużą skalę (ponad 10 placówek) (4)

brak

Organizacja Nocy Muzeów w regionie na mniejszą skalę (3-9 placówek) (2)

brak

Lokalne izby pamięci, ogólnodostępne prywatne kolekcje pamiątek (do trzech) (1)

Regionalna Izba Pamięci Marii Dąbrowskiej w Płonnem (1)

Ośrodek Chopinowski w Szafarni (1)

Samodzielne prezentacje multimedialne (pierwsze dwie) (4)

brak

Przy wszystkich uwzględnionych powyżej muzeach i ekspozycjach **dodatkowe** punkty za:

Ekspozycje i prezentacje multimedialne (do dwóch) (2)

Ośrodek Chopinowski w Szafarni (2)

Wersje obcojęzyczne ekspozycji i prezentacji multimedialnych (do dwóch) (za każdą 1)

brak

Ekspozycje i prezentacje albo samodzielne placówki muzealne związane tematycznie z innymi grupami narodowymi lub etnicznymi, dziejami innych państw lub narodów (za pierwsze dwie z objaśnieniami w innym języku) (3)

brak

Przewodniki elektroniczne (1)

brak

Wersje obcojęzyczne przewodników elektronicznych (do 2 języków za każdy:) (1)

brak

Przewodnicy obiektowi stali (2)

Muzeum na golubskim zamku (2)

Regionalna Izba Pamięci Marii Dąbrowskiej w Płonnem (2)

Przewodnicy obcojęzyczni obiektowi stali za każdy język do trzech (1)

brak

Przewodnicy obiektowi na wcześniejsze zamówienie (1)

brak

Przewodnicy obiektowi na wcześniejsze zamówienie w przynajmniej 2 językach obcych (w braku stałych), za każdy język do trzech (1)

brak

Mikroeventy oferowane podczas każdego zwiedzania grupowego muzeum (pierwsze 2) (po 2 pkt)

brak

Mikroeventy dostępne na zamówienie grupowe podczas zwiedzania muzeum (za pierwsze 2) (po 1 pkt)

brak

Własny materiał informacyjny, wydany nie dawniej niż przed 5 laty (1)

brak

Wersje obcojęzyczne własnego materiału informacyjnego (min. dwie wersje) (1)

brak

Sklep muzealny otwarty w godzinach pracy muzeum (1)

Muzeum na golubskim zamku (1)

Przy muzeach o znaczeniu **krajowym** dodatkowe punkty za:

Opis zbiorów w językach obcych (1)

nie dotyczy

Pojedyncze eksponaty (kolekcje) o znaczeniu międzynarodowym (do dwóch) (2)*nie dotyczy*

Przy muzeach **regionalnych i lokalnych** punkty dodatkowe za:

Stałe godziny otwarcia (1)

Muzeum na golubskim zamku (1)

Ośrodek Chopinowski w Szafarni (2)

Pojedyncze eksponaty lub kolekcje o znaczeniu międzynarodowym (do dwóch w sumie) (2)

brak

Pojedyncze eksponaty o znaczeniu krajowym (najwyżej jeden) (1)

Kmicicowska kolubryna oraz repliki innych dział z filmu „Potop” prezentowane na zamku w Golubiu (1)

Każdą wystawę tematyczną stałą powyżej czterech (do dwóch w sumie) (1)

brak

Własny materiał informacyjny, opracowania mniejsze (broшуry, foldery) (1)

brak

I.E. Eventy kulturowe:

Regularne eventy kultury wysokiej o znaczeniu międzynarodowym (7)

Międzynarodowy Konkurs Pianistyczny im. Fryderyka Chopina dla Dzieci i Młodzieży w Szafarni, maj (30. edycja w 2023 roku) (7)

Regularne eventy kultury wysokiej o znaczeniu krajowym (do dwóch) (6)

brak

Regularne eventy kultury wysokiej o znaczeniu regionalnym (do dwóch) (4)

Ośrodek Chopinowski w Szafarni, regularne koncerty fortepianowe, np. Wakacje z Chopinem 2023 (3)

Regularne eventy kultury masowej o znaczeniu międzynarodowym (7)

brak

Regularne eventy kultury masowej o znaczeniu krajowym (do trzech) (6)

brak

Regularne eventy kultury masowej o znaczeniu regionalnym (do trzech) (4)

Złot i Wystawa Starych Ciągników na zamku w Golubiu-Dobrzyniu, czerwiec (15. edycja w 2023 roku) (4)

Regularne inscenizacje historyczne lub militarne o znaczeniu międzynarodowym (7)

Wielki Międzynarodowy Turniej Rycerski na Zamku Golub-Dobrzyń, lipiec (47. edycja w 2023 roku) (7)

Regularne inscenizacje historyczne lub militarne o znaczeniu krajowym (do dwóch) (6)

brak

Regularne inscenizacje historyczne lub militarne o znaczeniu regionalnym (do dwóch) (4)

brak

Rzadsze eventy kultury wysokiej lub masowej o znaczeniu międzynarodowym (jeden)(4)

brak

Regularne działanie na terenie regionu grup inscenizacji historycznej (za pierwsze dwie) (5)

Golubski poczet Chorągwi Husarskiej Województwa Kujawsko-Pomorskiego (5)

Dodatkowy punkt przyznaje się za każdy dzień trwania danego eventu kultury masowej ponad 4 dni, (jednak nie więcej niż 3 punkty w sumie)

brak

I.F. Funkcjonujące zakłady przemysłowe:

Z ofertą turystyczną (do dwóch) (2)

brak

Z ofertą kulturową (do dwóch): (2)

brak

Mikroeventy oferowane podczas każdego zwiedzania grupowego zakładu (pierwsze 2) (po 2 pkt)

brak

Mikroeventy dostępne na zamówienie grupowe podczas zwiedzania zakładu (za pierwsze 2) (po 1 pkt)

brak

Dodatek za obsługę w językach obcych: (minimum dwa języki obce) (za każdą ofertę) (1)

brak

I.G. Kulturowo znacząca oferta przyrodnicza:

ZOO, Akwaria, Parki Dzikich Zwierząt, inne duże obiekty zoologiczne (za każdy do trzech) (4)

Mini ZOO w Osadzie Karbówko (-)

Park Narodowy z Muzeum Przyrodniczym na terenie regionu (za każdy) (8)

brak

Park Krajobrazowy na terenie regionu (do trzech) (2)

Obszar Chronionego Krajobrazu Drumliny Zbójeńskie (-)

Rezerwat przyrody na terenie regionu (Poza Parkami Narodowymi i Krajobrazowymi) do trzech) (1)

Rezerwat „Rzeka Drwęca”, faunistyczny (1)

Rezerwat „Borbowisko”, leśny (1)

Ogród Botaniczny, Palmiarnia, Arboretum (za pierwsze dwa obiekty) (4)

brak

Ogród przy rezydencji, park kultywowany (za pierwsze dwa obiekty) (2)

Dworek Dziwanowskich w Szafarni, obecnie Ośrodek Chopinowski (1)

Park miejski duży kultywowany (pow. od 4 ha) z obiektami sztuki (za pierwsze dwa) (2)

brak

Park miejski duży, kultywowany, bez obiektów sztuki (za pierwsze dwa) (1)

brak

Park miejski mniejszy (powierzchnia od 1-4 ha) z obiektami sztuki (za pierwszy) (1)

brak

I.H. Szlaki kulturowe:

Przebiegające przez region lub jego miejscowości materialne lub realne szlaki turystyczne o znaczeniu międzynarodowym (8)

Droga Św. Jakuba, Camino Polaco, na trasie kościół pw. św. Jakuba w Płonnem (8)

Przebiegające przez region lub jego miejscowości materialne lub realne szlaki o znaczeniu krajowym (za pierwsze trzy) (6),

Szlak Kopernikowski (drogowy), Golub-Dobrzyń, Kowalewo Pomorskie z astrobazami (6)

Przebiegające przez region materialne lub realne szlaki turystyczne o znaczeniu regionalnym (za pierwsze dwa) (3)

Kujawsko-Pomorski Szlak Fryderyka Chopina (3)

Materialne lub realne szlaki turystyczne w regionie (własne) (za pierwsze trzy) (3)

brak

Materialne lub realne szlaki lub trasy w poszczególnych miejscowościach regionu (za pierwsze trzy) (3)

brak

Wirtualne szlaki turystyczne, przebiegające przez teren regionu (za pierwsze trzy) (2)

brak

Wirtualne trasy tematyczne w miejscowościach regionu (za pierwsze trzy) (1)

brak

Podziemne trasy turystyczne stale dostępne na terenie regionu (7)

brak

Regularna oferta objazdu turystycznego z przewodnikiem (za pierwsze dwie trasy) (3)

brak

Oferta objazdu turystycznego z przewodnikiem na zamówienie (za pierwsze dwie trasy)
(1)

brak

Dodatkowe wersje językowe oferty objazdu z przewodnikiem (za dwie pierwsze) (1)
brak

Kategoria II: Elementy obsługi turystycznej:

II.A. Informacja turystyczna:

Informacja turystyczna na miejscu, regularnie czynna (2)

Punkt Informacji Turystycznej w Golubiu-Dobrzyniu (2)

Informacja w językach obcych, (za każdy język do trzech) (1)

brak

Przewodnicy miejscy lub terenowi na zamówienie (3)

Golub-Dobrzyń (3)

Przewodnicy miejscy lub terenowi, w obcym języku (za każdy język do czterech) (1)

brak

Aktualny własny materiał informacyjny wysokiej jakości na temat regionu lub jego miejscowości (ogólnie) (2)

brak

Wersje obcojęzyczne materiału informacyjnego wysokiej jakości (każdy język do trzech) (1)

brak

Pozostały aktualny materiał informacyjny: (1)

Punkt Informacji Turystycznej w Golubiu-Dobrzyniu (1)

Wersje obcojęzyczne pozostałego materiału informacyjnego (od dwóch języków) (1)

brak

II.B. Infrastruktura turystyczna:

Hotele 5,4,3,2,1-gwiazdkowe, hostele, schroniska, kwatery zorganizowane – (za pierwsze dwa obiekty każdej kategorii) (2)

*Hotel Osada Karbówko Wellness & SPA*** w Elgiszewie (1)*

*Hotel VaBank*** w Golubiu-Dobrzyniu (2)*

*Hotel Dwór Fijewo*** w Golubiu-Dobrzyniu (-)*

Hotel PTTK Zamek Golubski w Golubiu-Dobrzyniu (2)

*Rybaczówka** w Golubiu-Dobrzyniu (2)*

Istniejąca oferta pakietowa hoteli z usługami turystycznymi (za pierwsze dwie oferty w różnych klasach) (1)

Hotel Osada Karbówko Wellness & SPA w Elgiszewie (1)

Restauracje z autentyczną kuchnią regionalną, (za pierwszy obiekt) (3)

brak

Restauracje z autentyczną krajową kuchnią tradycyjną (za pierwszy inny obiekt) (2)

*Karczma Myśliwska w Hotelu Osada Karbówko Wellness & SPA*** w Elgiszewie (2)*

Inne restauracje (za pierwszy obiekt) (1)

*Restauracja w Hotelu VaBank*** w Golubiu-Dobrzyniu (2)*

Dodatkowe punkty za historyczne wnętrza restauracji (za pierwsze dwa obiekty) (1)

Restauracja Herbarium w Zamku Golubskim (1)

Dodatkowe punkty za ofertę kulturową w restauracji (za pierwsze dwa obiekty) (1)

Restauracja Herbarium w Zamku Golubskim, napary z ziół jako nawiązanie do pasji królowy Anny Wazówny do ziołarstwa i ziołolecznictwa (1)

Dodatkowe punkty za restauracje otwarte po godzinie 22 (za pierwszą) (1)

Druga Kuchnia bistro & cafe w Golubiu-Dobrzyniu (1)

Dodatkowe punkty za restauracje otwarte po godzinie 24 (za pierwszą) (1)

brak

Bistra, bary (za pierwszy obiekt) (1)

Kluseczka – obiady domowe w Golubiu-Dobrzyniu (1)

Możliwość wynajęcia na miejscu autokaru, minibusa, samochodu (za pierwsze dwie oferty) (2)

brak

II.C. Infrastruktura komunikacyjna:

Lotnisko z połączeniami międzynarodowymi w odległości mniej niż 50 km od centrum regionu (1 godzina na dotarcie) (4)

brak

Lotnisko z połączeniami krajowymi w odległości mniej niż 50 km od centrum regionu (3)

brak

Duży dworzec kolejowy na miejscu (za pierwszy) (3)

brak

Inny dworzec kolejowy na miejscu (za pierwszy) (2)

Kowalewo Pomorskie, dworzec lokalny (2)

Dworzec autobusowy na miejscu (za pierwszy) (2)

brak

Przystanek autobusowy na miejscu (za pierwszy) (1)

Kowalewo Pomorskie (1)

Port pasażerski morski na miejscu (za pierwszy) (3)

brak

Czynna przystań pasażerska morska lub rzeczna (za pierwszą) (1)

brak

Autostrada lub droga szybkiego ruchu w odległości mniej niż 20 km (za pierwsze dwie)
(4)

A1, Autostrada Bursztynowa (4)

Droga ekspresowa lub droga główna krajowa w odległości mniej niż 10 km (za pierwsze
dwie) (2)

DK15 (Trzebnica-Ostróda) (2)

DK10 (Szczecin-Warszawa) (2)

Inne połączenie bez utrudnień dla autokarów (za pierwsze dwa) (1)

DW 554 (Siekrakowo-Kikół)(1)

DW 534 (Grudziądz-Rypin) (1)

Obecność komunikacji miejskiej, gminnej, regionalnej (2)

Chopin Bus, kursy z Torunia i Golubia Dobrzyń do Szafarni w dni koncertowe (2)

Kursy nocne komunikacji miejskiej, gminnej, regionalnej (1)

brak

Całodobowa oferta taxi na miejscu (1)

brak

Stała oferta powozów, bryczek i inna retro (za pierwszą ofertę) (3)

brak

Oferta powozów, bryczek i inna retro na zamówienie (za pierwszą ofertę) (1)

Osada Karbówko w Elgiszewie, przewozy bryczką (1)

II.D. Promocja turystyczna:

Samodzielny udział regionu lub wchodzących w jego skład miejscowości, gmin lub obiektów w światowych prestiżowych targach turystycznych (za każde stoisko w roku do trzech) (3)

brak

Samodzielny udział regionu lub innych podmiotów (jak wyżej) w krajowych targach turystycznych (za każde stoisko do trzech) (2)

brak

Wydawanie regularnych publikacji o charakterze promocyjnym (za pierwsze 2 w ostatnim roku) (1)

brak

Zorganizowanie podróży/wizyty medialnej w ostatnich 2 latach (2)

brak

Zorganizowanie konferencji naukowej lub popularyzacyjnej związanej z turystyką w ciągu ostatniego roku (1)

brak

Kategoria III: Pozostała oferta czasu wolnego:

III.A. Instytucje Kultury

Teatr stały (za pierwszy obiekt) (3)

brak

Filharmonia na miejscu (3)

brak

Stała oferta koncertów muzycznych (za pierwszą ofertę) (2)

Ośrodek Chopinowski w Szafarni (2)

Sezonowa oferta teatralna lub muzyczna (za pierwsze dwie) (1)

brak

Opera na miejscu (2)

brak

Teatr muzyczny (operetka, rewia lub musical) na miejscu (za pierwszą ofertę) (2)

brak

Kino stałe (za pierwszy obiekt) (2)

brak

III.B. Atrakcje krajobrazowe:

Góry ze znakowanymi szlakami turystycznymi na terenie regionu (2)

brak

Jeziora (zdatne do kąpiei, dostępne) ze szlakami pieszymi/rowerowymi (pierwszy akwen) (2)

Jezioro Okonin, gm. Ciechocin (2)

Brzeg morski na terenie regionu (3)

brak

Pomniki przyrody (za pierwsze dwa) (1)

Platan klonolistny na zboczu wzgórza zamkowego w Golubiu-Dobrzyniu (1)

Dęby szypułkowe w parku w Szafarni (1)

Wieże widokowe stale dostępne (za pierwsze dwie) (1)

Wieża kościoła św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Golubiu-Dobrzyniu, dostępna latem (1)

Wieża widokowa w Osadzie Karbówko (1)

Możliwość zamówienia lotu turystycznego nad regionem lub miejscowością (za pierwszą) (3)

brak

III.C. Oferta sportowa, edukacyjna i rekreacyjna:

Baseny kryte ogólnodostępne – (za pierwszy obiekt) (2)

Centrum Rekreacji i Sportu - Pływalnia w Kowalewie Pomorskim (2)

Baseny otwarte ogólnodostępne – (za pierwszy obiekt przy braku basenu krytego) (1)

brak

Plaże morskie ogólnodostępne, plaże jeziorne, rzeczne – (za pierwszy obiekt) (2)

Jezioro Okonin, gm. Ciechocin (2)

Stała oferta kursów językowych ogólnodostępnych (za pierwszą ofertę) (2)

brak

Sezonowa oferta kursów językowych ogólnodostępnych (za pierwszą ofertę) (1)

brak

Stale centra sportowe z ofertą ogólnodostępną (za pierwszy obiekt) (2)

Ośrodek Sportu i Rekreacji w Golubiu-Dobrzyniu (2)

Sezonowe centra sportowe z oferta ogólnodostępną (za pierwszy obiekt)(1)

brak

Stadiony sportowe (za pierwszy obiekt) (1)

Golub-Dobrzyń, Stadion Miejski im. Kazimierza Goszkowskiego (1)

Szkoły i szkolenia sportowe ogólnodostępne (jeździeckie, lotnicze, inne) (pierwsze dwa) (1)

Stajnia Zamkowa PAŁASZ w Golubiu – Dobrzyniu (1)

Osada Karbówko w Elgiszewie, jeździectwo (1)

Lodowiska ogólnodostępne stałe (za pierwszy obiekt) (2)

brak

Lodowiska sezonowe (za pierwszy obiekt) (1)

brak

Kategoria IV: Inne czynniki wspierające turystykę kulturową:

IV. A. Instytucje w regionie:

Obecność uniwersytetu w regionie (za pierwszy) (4)

brak

Obecność innej uczelni wyższej w regionie (za pierwsze dwie) (2)

brak

Obecność siedziby władz państwowych (5)

brak

Obecność siedziby władz wojewódzkich (2)

brak

IV.B. Oferta turystyki zdrowotnej w regionie:

Oficjalne kurorty (za pierwsze trzy miejscowości) (4)

brak

Sanatoria i ogólnodostępne ośrodki rehabilitacji (punkty za pierwsze dwa obiekty)(2)

brak

IV.C. Oferta turystyki biznesowej w regionie:

Regularne organizowanie imprez targowych o przynajmniej krajowym zasięgu (2)

brak

Obecność krajowych central wielkich firm w regionie (za pierwsze trzy) (2)

brak

Całoroczne centra konferencyjne (za pierwszy obiekt) (3)

*Osada Karbówko w Elgiszewie (3)***IV.D. Oferta shoppingu w regionie:**

Galeria zakupów o znaczeniu regionalnym (za pierwszy obiekt) (4) za jeden następny (2)

brak

Autoryzowany punkt sprzedaży specyficznych produktów regionalnych z patentem europejskim (za pierwszy obiekt) (2)

brak

Autoryzowany punkt sprzedaży specyficznych produktów regionalnych znanych na skalę krajową (za pierwszy obiekt) (1),

brak

Deptak handlowy (za pierwszy) (2)

brak

IV.E. Zagraniczne Partnerstwa Miast i Regionów:

Istnienie zagranicznych związków partnerskich regionu lub jego miejscowości (pierwsze cztery) (1)

brak

Podsumowanie:

kategoria I: 135

kategoria II: 38

kategoria III: 17

kategoria IV: 3

Łącznie: 193

Tabela 1. Zestawienie punktacji dla powiatu golubsko-dobrzyńskiego w zakresie turystyki kulturowej

Kategoria	Podkategoria	Liczba uzyskanych punktów	Maksymalna liczba punktów
I. Potencjalne cele turystyki kulturowej	I.A Zabytki	58+5	473
	I.A. a) Obiekty sakralne	23	122
	I.A. b) Zamki i pałace	15	108
	I.A. c) Inne zabytkowe obiekty architektoniczne i techniczne	20	140
	I.A. d) Obiekty militarne	0	18
	I.B. Miejsca historyczne lub znaczące	13	168
	I.B. a) Budowle historyczne i monumenty	11	102
	I.B. b) Cmentarze historyczne	1	56
	I.B. c) Budowle współczesne	1	10

	I.C. Pojedyncze dzieła sztuki	0	72
	I.D. Muzea i wystawy	14	205
	I.E. Eventy kulturowe	26	150
	I.F. Zakłady przemysłowe z ofertą turystyczną	0	16
	I.G. Kulturowo znacząca oferta przyrodnicza	3	53
	I.H. Szlaki kulturowe	17	106
	<i>RAZEM za kategorię I</i>	135	1243
II. Elementy obsługi turystycznej	II.A. Informacja turystyczna	6	17
	II.B. Infrastruktura turystyczna	16	51
	II.C. Infrastruktura komunikacyjna	16	32
	II.D. Promocja turystyczna	0	20
	<i>RAZEM za kategorię II</i>	38	120
III. Pozostała oferta czasu wolnego	III.A. Instytucje kultury	2	12
	III.B. Atrakcje krajobrazowe	6	14
	III.C. Oferta sportowa, edukacyjna i rekreacyjna	9	13
	<i>RAZEM za kategorię III</i>	17	39
IV. Inne czynniki wspierające turystykę kulturową	IV.A. Instytucje w regionie	0	15
	IV.B. Oferta turystyki zdrowotnej	3	16
	IV.C. Oferta turystyki biznesowej	0	11
	IV.D. Oferta shoppingu	0	11
	IV.E. Zagraniczne Partnerstwa Miast i Regionów	0	4
	<i>RAZEM za kategorię IV</i>	3	57
SUMA (WSZYSTKIE KATEGORIE)		193	1453

III. Ocena mikroregionu z punktu widzenia turystyki kulturowej

W wyniku przeprowadzonej waloryzacji turystyczno-kulturowej powiatu golubsko-dobrzyńskiego ustalono, że badany mikroregion w najważniejszej dla oceny kategorii (I. Potencjalne cele turystyki kulturowej) uzyskał **135** punktów, co kwalifikuje go do jednostek o **średnim potencjale** (przedział punktowy 100-250). Dla porównania wcześniej uzyskane wyniki jednostek sąsiadujących z analizowanym regionem [Dąbrowski 2010; Gorączko, Targowski 2017a; Gorączko 2022; Zdziech, Charzyński 2022; Stępniewska, Charzyński 2022] kształtują się następująco: Toruń wraz z powiatem toruńskim o potencjale wielkim (667 pkt. w badaniu w 2017 roku), powiat wąbrzeski o potencjale średnim (155 pkt. w 2010 roku), powiat brodnicki o potencjale średnim (192 pkt. w 2019 roku), powiat lipnowski o potencjale średnim (103 pkt w 2021 roku) i powiat rypiński o małym potencjale (82 pkt w 2022 roku). Pomimo stosunkowo niewielkiej powierzchni (613 km²) powiat golubsko-dobrzyński obejmuje fragmenty trzech mezoregionów fizyczno-geograficznych [Kondracki 1998], tzn. Pojezierza Chełmińskiego (315.11), Doliny Drwęcy (315.13) i Pojezierza Dobrzyńskiego (315.14). Układ ten dokładnie pokrywa się z podziałem historyczno-geograficznym, zgodnie z którym w średniowieczu rzeka Drwęca oddzielała ziemię chełmińską i ziemię dobrzyńską. Ta naturalna granica ponownie nabrała znaczenia po

wojnach napoleońskich, tym razem rozdzielając tereny zaborów pruskiego i rosyjskiego [Paradziński, Modrzyński 2009]. Współcześnie pod względem administracyjnym w skład powiatu wchodzi gmina miejska Golub-Dobrzyń, gmina miejsko-wiejska Kowalewo Pomorskie oraz gminy wiejskie: Ciechocin, Golub-Dobrzyń, Radomin i Zbójno [www.golub-dobrzyn.pl]. W sieci osadniczej aktualnie występują dwa miasta: Golub-Dobrzyń i Kowalewo Pomorskie. Charakterystyczna dwuczłonowość stolicy powiatu uwarunkowana jest historycznie. Starszą jednostką osadniczą jest Golub, który powstał jako miasto z inicjatywy zakonu krzyżackiego [Mikulski, Starosta 2008]. Dobrzyń, jako miasto szlacheckie zaczął się rozwijać dopiero w końcu XVIII wieku. Obydwie miejscowości połączono ze sobą w 1956 roku [Starosta, Mikulski 2008]. Miastem utworzonym w ramach Państwa Krzyżackiego było również Kowalewo Pomorskie, które prawa miejskie uzyskało w 1275 roku [Czarnecki, Danielewicz 1986].

Stosunkowo ciekawe, wielowątkowe dzieje terenów wchodzących w skład dzisiejszego powiatu golubsko-dobrzyńskiego, raczej słabo znajdują swoje odzwierciedlenie w zasobach kulturowo-turystycznych [Waszkiewicz 1993; Mesor 1994; Kowalski 2002, 2004; Ciesielski 2019]. Bezdyskusyjnie najważniejszym i najbardziej rozpoznawalnym zabytkiem jest zamek pokrzyżacki w Golubiu, wpisujący się w długą historię zmagania Królestwa Polskiego z zakonem, który odegrał również ważną rolę w późniejszym okresie jako letnia siedziba siostry króla Zygmunta III Wazy (1566-1632), Anny (1568-1625) [Urbański 2002; www.zamekgolub.pl]. Co ciekawe, w rejestrze zabytków województwa kujawsko-pomorskiego [www.torun.wkz.gov.pl] obiekt ten figuruje jako ruiny zamku wraz ze wzgórzem zamkowym (zgodnie ze stanem w 1934 roku), co pomija zupełnie zasadniczy fakt odbudowy i odrestaurowania tego obiektu po II wojnie światowej. Golubski zamek jest obecnie najlepiej utrzymaną warownią w obrębie województwa kujawsko-pomorskiego. W obiekcie zarządzanym przez Oddział PTTK im. Zygmunta Kwiatkowskiego w Golubiu-Dobrzyniu mieści się hotel i restauracja, zaś część pomieszczeń zamkowych z tematycznymi ekspozycjami udostępniane są turystom w ramach wejść z przewodnikiem. W 1977 roku przy zamku odbył się pierwszy w Polsce turniej rycerski. W 2023 roku pod nazwą Wielki Międzynarodowy Turniej Rycerski na Zamku Golub-Dobrzyń miała miejsce 47. edycja tego wydarzenia.

W zupełnie odmienny sposób potoczyły się losy innej krzyżackiej warowni – zamku w Kowalewie Pomorskim. W wyniku rozbiórki przeprowadzonej w XIX wieku,

do naszych czasów przetrwały jedynie skromne relikty w postaci fragmentów przyziemia i filaru podpierającego kiedyś ganek prowadzący do gdaniska. Na wzgórzu zamkowym stoi obecnie ceglana wieża ciśnień. Nie zachowały się za to nawet ślady zamku (dworu obronnego) książąt kujawskich w Ciechocinie. Zarówno Golub jak i Kowalewo Pomorskie to miasta, dla których w średniowieczu wzniesiono obwodowe fortyfikacje obronne. W przypadku Golubia do dziś przetrwało, chociaż w różnym stanie zachowania, około 90% ciągu murów [Tuliszewski, Milanowski 2003]. W Kowalewie mury miejskie niemal w całości rozebrano jeszcze w XIX wieku. Ich pozostałość stanowi zrujnowana, ale nadal bardzo charakterystyczna, cylindryczna wieża. Dzielnica Starego Miasta w Golubiu w obrębie ulic Kolejowej, Browarnej, Zamurnej i Wodnej jest ciekawym przykładem średniowiecznego układu urbanistycznego, który cechuje centralnie ulokowany, rozległy rynek i regularny system wąskich ulic i parceli budowlanych. Niestety zabudowa mieszczańska w tej części miasta jest znacznie późniejsza, pochodząca najczęściej z II połowy XIX wieku. Na tym tle wyróżnia się tzw. dom „Pod Kapturem” z 1771 roku, prawdopodobnie dawna karczma z zajazdem, w którym w sezonie letnim funkcjonuje miejski punkt informacji turystycznej.

W wojewódzkim rejestrze zabytków dla terenu powiatu golubsko-dobrzyńskiego ujęto łącznie 44 obiekty. Najliczniejszą grupę (18) stanowią budowle sakralne. Są to zwykle wiejskie kościoły średniowieczne murowane z kamienia i cegły, które w późniejszych czasach zostały poddane przebudowom, najczęściej ze szkodą dla pierwotnych cech architektonicznych. Jeden z nich, kościół pw. św. Jakuba z XIV wieku w Płonnem znajduje się na Camino Polaco [Bielicki, Roszak 2012], jednym ze szlaków w ramach dróg św. Jakuba, któremu w raportach waloryzacyjnych przyjęło się nadawać rangę szlaku międzynarodowego. W trakcie prowadzonych badań (23 października 2023 roku) do rejestru wpisany został kościół rzymskokatolicki parafialny pw. Ścięcia Św. Jana Chrzciciela w Nowogrodzie, wzniesiony w latach 1900-1906. Najwięcej punktów w tej podkategorii obiektów zabytkowych uzyskał barokowy zespół klasztorny karmelitów w Oborach, gdzie mieści się diecezjalne sanktuarium maryjne [Krajewski 1983; www.obory.com.pl]. Jak stwierdzono w trakcie badań terenowych, obiekt ten cieszy się autentycznie dużą popularnością wśród turystów. Innym, choć dostępnym jedynie z zewnątrz (pustostany lub lokale mieszkalne), miejscem związanym z kultem religijnym jest zespół budynków we wsi Ostrowite, w postaci dworu, kościoła ewangelickiego i pastorówki, związany z działalnością pruskiej Komisji Kolonizacyjnej.

Drugą pod względem liczebności grupą zabytków rejestrowych są pozostałości dawnych rezydencji ziemiańskich. Jednak ich znaczenie turystyczne jest niewielkie. Są to z reguły niedostępne dla osób postronnych obiekty, których wnętrza zaadaptowano na lokale mieszkalne, utrzymywane w stanie estetycznym niezbyt zachęcającym do ewentualnego nadłożenia drogi, żeby je zobaczyć chociaż zewnątrz. Jeśli już nawet obiekt doczekał się rewaloryzacji (Piątkowo, Sokołowo), pociągnęło to za sobą całkowite ograniczenie jego dostępności. Jedynym śladem po wielu dawnych rezydencjach są relikty parków dworskich. Wszystko to niestety stanowi niemal powszechną przypadłość dworów i pałaców w Polsce. Na tym tle wyjątek stanowi dworek w Szafarni, miejscowości znanej szczególnie melomanom, ze względu na wakacyjne pobyty w latach 1824-1825 w tutejszym majątku rodziny Dziewanowskich młodego Fryderyka Chopina (1810-1849) [Chruściński 1995; Dzianisz 1999; Juarez, Sławińska-Dahlig 2007]. Warto wspomnieć, bo nie jest to jakoś szczególnie akcentowane w materiałach promocyjnych, że przyszły kompozytor nie miał szans być w zachowanym do naszych czasów dworku z tej racji, że powstał on dopiero w II połowie XIX wieku, zrealizowany w stylu eklektycznym, w miejscu starszej rezydencji. Dziś mieści się tu Ośrodek Kultury im. Fryderyka Chopina w Szafarni, placówka podległa marszałkowi województwa kujawsko-pomorskiego. Prowadzi ona bogatą działalność kulturalną, w ramach której odbywają się koncerty, wystawy, spotkania autorskie, przedstawienia i inne wydarzenia artystyczne ukierunkowane na popularyzowanie wiedzy o życiu i twórczości Fryderyka Chopina. Organizowane są liczne konkursy, z których największą rangę posiada Międzynarodowy Konkurs Pianistyczny im. Fryderyka Chopina dla Dzieci i Młodzieży w Szafarni. W obiekcie, do którego wstęp jest odpłatny, można zapoznać się z eksponatami zgromadzonymi w małej izbie pamięci. Również w tej właśnie formie (Regionalna Izba Pamięci Marii Dąbrowskiej w szkole podstawowej) upamiętniono we wsi Płonne pobyt Marii Dąbrowskiej (1889-1965), która pisała tu swoją powieść *Noce i dnie* [Stachowski 2022]. Do naszych czasów nie dotrwał dwór z II połowy XIX wieku, stanowiący część dawnego folwarku w Podzamku Golubskim, stanowiącym dziś część Golubia-Dobrzynia. W tym miejscu znajduje się obiekt hotelowy „Dwór Fijewo”, stanowiący udaną stylizację architektoniczną siedziby ziemiańskiej [www.rekonstrukcji odbudowy.pl].

Analizowany mikroregion cechuje formalnie stosunkowo dobra dostępność komunikacyjna. Jeśli chodzi o drogi kołowe, to w pobliżu przebiega Autostrada

Bursztynowa A-1, z węzłem w Lubiczu (jak na razie niepowodzeniem zakończyły się starania torunian, aby zmienić jego nazwę na Toruń Wschód). Ponadto powiat golubsko-dobrzyński przecinają dwie drogi krajowe: nr 10 relacji Szczecin-Warszawa i nr 15 relacji Trzebnica-Ostróda. W praktyce jednak rejon węzła autostradowego a zwłaszcza krajowa „10” w jego pobliżu należy do najbardziej zatorogennych miejsc w tej części Polski. Główną przyczynę stanowi niewydolność obecnego systemu komunikacyjnego, niedostosowanego do aktualnego obciążenia ruchem samochodowym, pomiędzy Toruniem i jego południowo-wschodnimi suburbiami. Co prawda Kowalewo Pomorskie stanowi stosunkowo ważny w regionie kujawsko-pomorskim węzeł kolejowy, ale samo miasto znajduje się jednak na uboczu najważniejszych z punktu widzenia turysty punktów docelowych. Natomiast bardzo ciekawym pomysłem jest zapewnienie dojazdu dla melomanów na koncerty w Ośrodku Chopinowskim w Szafarni w ramach „Chopin Bus”. Kursy realizowane są na podstawie rezerwacji z Torunia oraz z Golubia-Dobrzynia [www.szafarnia.art.pl].

Infrastruktura noclegowo-gastronomiczna skoncentrowana jest na terenie Golubia-Dobrzynia oraz w bezpośrednim sąsiedztwie tego miasta. Jej charakterystykę wypada jednak rozpocząć od „Osady Karbówko” położonej na brzegu Drwęcy, w miejscowości Elgiszewo. Jest to bardzo popularny, nie tylko w regionie kujawsko-pomorskim, kompleks wypoczynkowo-konferencyjny, specjalizujący się w pobytach biznesowych i szkoleniowych. Znakiem rozpoznawczym tego miejsca jest zespół budynków stylizowanych na chłopskie chaty kryte strzechą. Oferta uatrakcyjnijająca pobyt jest bardzo różnorodna, począwszy od krytego basenu, organizowania spływów kajakowych, szkoleń jeździeckich, przejażdżek bryczką i udostępnienia łowiska wędkarskiego, po regionalne kulinaria. Za interesującą kontrpropozycję może być z pewnością nocleg w golubskim zamku, co pozwoli na znacznie lepsze zapoznanie się z tym obiektem niż podczas standardowej wycieczki z przewodnikiem. Oferta skierowana do organizatorów spotkań biznesowych i konferencji obejmuje również stosowne do miejsca mikroeventy, takie jak wystrzał armatni na powitanie gości, zwiedzanie zamku z przewodnikiem w stroju historycznym, zabawy strzeleckie (rzut toporem, oszczepem, strzelanie z łuku), pokazy sokolnicze i konne, czy recital nadwornego lutnisty Królowny Anny Wazówny. Ciekawym wątkiem historycznym wykorzystanym w ofercie turystycznej jest popularyzacja ziół w kuchni restauracyjnej i ich zastosowań w medycynie naturalnej [Grążawski 2012a]. Alternatywą jest pobyt w hotelu „Vabank” przy rynku w Golubiu, w odrestaurowanym budynku należącym

niegdyś do Narodowego Banku Polskiego. Obiekt dysponuje tarasem z obsługą kelnerską, z którego rozpościera się malownicza panorama na miasto oraz zamek.

IV. Postulaty dotyczące rozwijania turystyki kulturowej w powiecie golubsko-dobrzyńskim

Warto się zastanowić czy formuła udostępniania zamku w Golubiu, najważniejszego obiektu o znaczeniu turystycznym w powiecie i jednym z najbardziej rozpoznawalnych w województwie kujawsko-pomorskim, jest właściwa i wystarczająco skuteczna. Przegląd opinii na forach społecznościowych zaskakująco licznej grupy osób niezadowolonych z pobytu na zamku wskazuje na jedną główną tego przyczynę, potwierdzoną zresztą podczas wizyty autorów raportu. Warownia, która tak pięknie prezentuje się z zewnątrz, czy to w rzeczywistości, czy na zdjęciach, w środku faktycznie nie oferuje zbyt wielu atrakcji, które uzasadniałyby poniesione koszty podróży, opłat parkingowych i biletów wstępu. Problem polega na tym, że zwiedzane pomieszczenia cechuje niemal zupełny brak wyposażenia z epoki, które by korespondowało z narracją przewodnika, skupioną na dziejach zamku i historii związanych z nim osobistości. Najprawdopodobniej z tego właśnie względu najsilniej akcentowane w trakcie zwiedzania zamku są miejscowe legendy [Kwiatkowski 1991; Grążawski 2012b], które w historycznych wnętrzach zwykle odgrywają rolę drugorzędną. Ponadto szeroko rozpowszechniane informacje o mieszczącym się na zamku muzeum regionalnym [Kowalski 2022; www.zamekgolub.pl] traktować należy jako deklaracje na wyrost. Obiektywnie najbardziej interesująca kolekcja eksponatów pochodzi z miejscowości Kałdus w powiecie chełmińskim, z jednego z najważniejszych nad dolną Wisłą grodzisk wczesnośredniowiecznych, od wielu lat eksplorowanego przez archeologów z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu [Gorączko, Targowski 2017b]. Jednak brak jakiegokolwiek związku prezentowanych tu przedmiotów z historią golubskiego zamku, miasta Golub-Dobrzyń, czy samego powiatu, powoduje, że uwaga zwiedzających nie jest koncentrowana na tej ekspozycji w sposób adekwatny do jej wartości historycznej. Podobnie niezbyt na miejscu wydają się być chłopskie przedmioty codziennego użytku, zgromadzone w ramach wystawy etnograficznej. W dodatku sama kolekcja nie jest jakoś szczególnie unikalna czy nawet różnorodna, jeśli ją porównać nie tylko z prawdziwymi placówkami muzealnymi, ale czasem nawet niektórymi obiektami restauracyjnymi stylizowanymi na dawne karczmy i gospody. W miejsce lub obok istniejących wystaw postuluje się stworzyć ekspozycję w postaci

zamkowej zbrojowni, pozwalającej na prześledzenie dziejów oręża i uzbrojenia średniowiecznego oraz jego ewolucji w czasach nowszych, a także szerzej różnych aspektów kultury rycerskiej. Nie musi ona wcale bazować na przedmiotach zabytkowych. Wystarczy jeśli będą to ich realistyczne repliki, dokładnie takie jakich używają dziś członkowie grup rekonstrukcyjnych na turniejach. Zaczątek takiej wystawy tematycznej zresztą już istnieje w postaci broni artyleryjskiej, wykorzystanej przy kręceniu filmu *Potop*, ze słynną kolubryną na czele. Wystawa w zaproponowanym kształcie oprócz misji edukacyjnej, promowałaby na co dzień lipcowy turniej rycerski na golubskim zamku i skłaniałaby zwiedzających do powrotu do Golubia-Dobrzynia w jego terminie. Obecnie ekspozycja dotycząca tego tematu, zorganizowana w jednej z udostępnionych do zwiedzania sal, praktycznie sprowadza się do kilku zdjęć na ścianach, co jest niezbyt zrozumiałą sytuacją.

Oczywistym wydaje się, że zwiedzanie golubskiego zamku, w dalszej kolejności powinno pociągać za sobą wizytę w mieście Golub-Dobrzyń, którego przecież rozległa panorama roztacza się ze wzgórza zamkowego. Tak niestety nie dzieje się zbyt często. Próbę diagnozy takiego stanu podjęła niedawno Joanna Jadwiga Białkiewicz [2022] oceniająca perspektywy nowoczesnej rewitalizacji miasta Golub-Dobrzyń w kontekście jego dziedzictwa historycznego, tkanki zabytkowej oraz walorów naturalnych. Autorka ta wymieniła szereg przyczyn, które powodują, że do dziś znaczny potencjał miasta pozostaje niewykorzystany. Obszerny, ale jednocześnie niezbyt przyjazny jako przestrzeń publiczna golubski rynek, zły stan estetyczny zabudowy przy rynku, deficyt obiektów usługowo-handlowych w obrębie starówki, oprócz tych które zaspokajają podstawowe potrzeby mieszkańców, niedostateczne wyeksponowanie murów miejskich, które powinny stanowić obok zamku wizytówkę miasta oraz niezbyt umiejętne zagospodarowanie terenów nad Drwęcą, która zamiast łączyć Golub i Dobrzyń, skutecznie rozdziela ten dwie części miasta – to główne z nich. Jest to jeden z wielu głosów, do których dołączają autorzy raportu, wskazujących na pilną potrzebę wypracowania przez ekspertów wielu dziedzin, miejscowych interesariuszy oraz władze samorządowe spójnej, autentycznie dedykowanej miastu koncepcji jego rozwoju w oparciu o posiadane zasoby turystyczne i związki z otoczeniem. Brak profesjonalnej strategii rozwoju turystyki jest szczególnie widoczny w przypadku Golubia-Dobrzynia, mimo iż wydaje się ona być tutaj niezbędna. Luki tej nie mogą wypełnić opracowane na zlecenie samorządów dokumenty strategiczne, w których zagadnienie to potraktowane

zostało bardzo pobieżnie i bez niezbędnego zaangażowania [Opracowanie zbiorowe 2017; 2021].

V. Powiat golubsko-dobrzyński jako destynacja turystyki kulturowej

Zinwentaryzowane w trakcie badań na terenie powiatu golubsko-dobrzyńskiego atrakcje, pozwalają na stwierdzenie, że spośród różnorodnych form turystyki kulturowej, największy potencjał mają tu: turystyka dziedzictwa kulturowego, turystyka eventowa, turystyka biograficzna i turystyka religijna (pielgrzymkowa).

Turystyka dziedzictwa kulturowego

Pierwszoplanowym celem wyprawy ukierunkowanej na poznawanie dziedzictwa kulturowego jest z całą pewnością zamek w Golubiu. Głównie z tej przyczyny, że jest to jedna z nie tak licznych warowni krzyżackich, które będąc już w stanie ruiny, doczekały się jednak pełnej rekonstrukcji. Dotyczy to zamku wysokiego, który na przestrzeni wieków wyewoluował w renesansową rezydencję i taki właśnie stan starano się tu przywrócić. Dla osób zainteresowanych historią rozwoju miast interesującą destynacją będzie jednak cały Golub-Dobrzyń. To rzadki przypadek miasta dwuczłonowego, powstałego z połączenia średniowiecznego Golubia i znacznie młodszego Dobrzynia, które w przeszłości administracyjnie rozdzielało malownicze zakole Drwęcy. Co prawda, obecna zabudowa miasta pochodzi głównie z XIX wieku, niemniej sam układ urbanistyczny, zwłaszcza starówki, jest dobrze czytelny zarówno z poziomu ulicy, jak i z trzech wyniesionych wyżej punktów widokowych: ze wzgórza zamkowego, z wieży kościoła św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Golubiu-Dobrzyniu oraz z tarasu hotelu „Vabank” przy golubskim rynku. Tym, co dodatkowo wyróżnia Golub na tle innych miast o średniowiecznym rodowodzie, są mury miejskie, zachowane tu na niemal całej pierwotnej długości. Dla wytrwałych kolekcjonerów zamków krzyżackich obowiązkowa będzie również wizyta w Kowalewie Pomorskim, gdzie zachowały się relikty warowni z XIII wieku.

Turystyka eventowa

Lista regularnych wydarzeń kulturalnych odbywających się na terenie powiatu golubsko-dobrzyńskiego jest dość obszerna, przy czym jak to zwykle bywa większość z nich, organizowanych bądź współorganizowanych przez samorząd skierowanych jest do mieszkańców. Na tym tle wyróżniają się trzy imprezy. Pierwszą z nich jest Wielki

Międzynarodowy Turniej Rycerski na golubskim zamku, którego 47. edycja odbyła się w lipcu 2023 roku. Tym samym jest to najstarsze w Polsce i jedno z najstarszych w Europie wydarzenie tego typu. Rywalizacja miłośników średniowiecznych militariów prowadzona jest w szeregu kategorii, np. zawody konne zręcznościowe, walki ciężkobrajnych na kopie czy zawody łucznicze i kusznice. W programie imprezy występują również pokazy grup rekonstrukcyjnych, pokazy kaskaderskie, przemarsz orszaku rycerskiego ulicami miasta, pokazy tańców dawnych oraz jarmark. To ciekawa impreza, którą odróżnia od wielu innych tego typu, że mamy tu do czynienia z autentyczną rywalizacją pasjonatów broni dawnej z kraju i zza granicy, nie zaś jedynie z wyreżyserowaną inscenizacją wynajętych grup rekonstrukcyjnych. Wcześniej, bo jeszcze w czerwcu, na zamkowym wzgórzu organizowany jest Złot i Wystawa Starych Ciągników i Maszyn Rolniczych województwa kujawsko-pomorskiego. To spotkanie kolekcjonerów tego typu sprzętu, którzy biorą udział w corocznej paradzie ulicami miasta. Ważnym miejscem organizowania mniej lub bardziej kameralnych eventów kultury wyższej jest Ośrodek Chopinowski w Szafarni, w gminie Radomin. Odbywają się tu różnego rodzaju koncerty i recitale fortepianowe. Największą rangę ma organizowany tu od 1992 roku Międzynarodowy Konkurs Pianistyczny im. Fryderyka Chopina dla Dzieci i Młodzieży w Szafarni. Na przesłuchania przybywają tu utalentowani młodzi pianiści z Polski i Europy, ale również z takich krajów jak: Japonia, Chiny, Stany Zjednoczone, Korea Północna, Argentyna, Izrael czy Australia. Wielu z laureatów konkursu odnosiło później muzyczne sukcesy w dorosłym życiu. Konkurs przyciąga również znane osobistości ze świata muzyki w roli jurorów.

Turystyka biograficzna

Zainteresowani nie tylko twórczością, ale również pełną biografią Fryderyka Chopina, z całą pewnością muszą uwzględnić w swoich podróżach Szafarnię. Jest to kluczowy punkt na Kujawsko-Pomorskim Szlaku Fryderyka Chopina. W miejscowym majątku rodziny Dziewanowskich (m.in. Jan Nepomucen Dziewanowski, 1882-1808 – bohater szarży pod Somosierrą), latem 1824 i 1824 roku gościł nastoletni Fryderyk. Uznaje się, że nawet tak krótki pobyt w tym miejscu, miał wielki wpływ na kształtowanie się wrażliwości artystycznej późniejszego twórcy arcydzieł fortepianowych. To właśnie w Szafarni po raz pierwszy Chopin miał kontakt z autentyczną muzyką ludową, która ukształtowała jego indywidualny styl narodowy. W trakcie pobytu Szafarnia stanowiła punkt wypadowy dla młodego Fryderyka do

odwiedzania innych, mniej lub bardziej odległych miejsc w regionie. Relacje ze swojego pobytu zdawał rodzicom w oryginalnej i zabawnej formie „Kuryiera Szafarskiego”, stylizowanego na gazetę. Również w gminie Radomin, ale tym razem dla zainteresowanych dorobkiem literackim Marii Dąbrowskiej, miejscem wartym odwiedzenia jest wieś Płonne. Tutaj w latach 1933-1934 powstawała wielokrotnie nominowana do literackiej Nagrody Nobla powieść *Noce i dnie*, której popularną ekranizację wyreżyserował w 1975 roku Jerzy Antczak. W Płonnem powstał zasadniczy wątek fabularny dzieła, jak i rys psychologiczny głównych jej bohaterów, Bogumiła i Barbary. Byli oni wzorowani na sylwetkach administratorów tutejszego majątku ziemskiego. Do dziś zachował się budynek w którym Maria Dąbrowska spędzała wakacje. W miejscowej szkole podstawowej funkcjonuje sala pamięci poświęcona literatce.

Turystyka religijna

Na terenie powiatu golubsko-dobrzyńskiego znajduje się jedna z najważniejszych w województwie kujawsko-pomorskim destynacji dla zwolenników tej formy turystyki kulturowej. Jest nią Sanktuarium Matki Bożej Bolesnej w Oborach, mieszczące się w zespole klasztorным karmelitów z XVII wieku. Przedmiotem kultu jest tu umieszczona w ołtarzu głównym figura Matki Bożej Bolesnej w typie piety, wyrzeźbiona w drewnie lipowym w XV wieku. Sanktuarium jest bardzo dobrze przygotowane na obsługę ruchu pielgrzymkowego, oprócz samego kościoła, dysponując zagospodarowaną funkcjonalnie przestrzenią przyklasztorną, gdzie zlokalizowano m.in. Gólgotę, plenerową drogę krzyżową, kaplice itp. W sanktuarium mieści się również sklep z bogatą ofertą dewocjonaliów. Drugim miejscem potencjalnie istotnym dla turystyki kulturowej motywowanej religijnie jest gotycki kościół pw. św. Jakuba w Płonnem, stanowiący przystanek na kujawsko-pomorskim odcinku Drogi św. Jakuba.

Bibliografia:

- Białkiewicz J. J., 2022, *Prospects for Modern Revitalization of Golub-Dobrzyń in the Context of Its Historical Heritage, Historic Tissue and Natural Values*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation”, t. 70, s. 34-49
- Bielicki T., Roszak P., 2012, *U progu Camino: przewodnik po kujawsko-pomorskim odcinku Szlaku św. Jakuba*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń
- Chruściński K., 1995, *Chopin w Szafarni i okolicach – vademecum turystyczne*, Turpress, Toruń

- Ciesielski T., 2019, *Bitwa pod Kowalewem (5 X 1716) – geneza, przebieg, konsekwencje*, „Zapiski Historyczne”, t. LXXXIV, z. 3, s. 31-56
- Czarnecki J., Danielewicz J., 1986, *Dzieje Kowalewa Pomorskiego*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Bydgoszcz
- Dąbrowski D., 2010, *Waloryzacja turystyczno-kulturowa powiatu wąbrzeskiego*, „Turystyka Kulturowa”, nr 1, s. 51-62
- Dzianisz P., 1999, *Kurier Szafarski; Wakacyjna gazeta Fryderyka Chopina z sierpnia–września 1824 r.*, Bernardinum, Pelplin
- Gorączko M., 2022, *Raport z analizy potencjału turystyczno-kulturowego powiatu lipnowskiego*, „Turystyka Kulturowa”, nr 4, s. 204-233
- Gorączko M., Targowski M., 2017a, *Raport z analizy potencjału turystyczno-kulturowego Torunia i powiatu toruńskiego*, „Turystyka Kulturowa”, nr 2, s. 198-225
- Gorączko M., Targowski M., 2017b, *Raport z analizy potencjału turystyczno-kulturowego Chełmna i powiatu chełmińskiego*, „Turystyka Kulturowa”, nr 6, s. 145-167
- Grażawski P., 2012a, *Tradycyjna ludowa sztuka przyrządzania posiłków a także zioła i inne rośliny w aptece oraz kuchni mikroregionu pięciu gmin: Golub-Dobrzyń, Kowalewo, Ciechocin, Zbójno, Radomin*, Wyd. Expol, Włocławek
- Grażawski P., 2012b, *Historie prawdziwe, powiastki, ludowe bajdy, anegdoty mikroregionu pięciu gmin: Golub-Dobrzyń, Kowalewo, Ciechocin, Zbójno, Radomin*, Wyd. Expol, Włocławek
- Juarez M. A., Sławińska-Dahlig E., 2007, *Polska Chopina, Przewodnik po miejscach związanych z pobytem kompozytora*, NIFC, Warszawa
- Kondracki J., 1998, *Geografia regionalna Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
- Kowalski R., 2002, *Gmina Golub-Dobrzyń: historia, krajobraz, zabytki*, Wyd. Pracownia Sztuk Plastycznych, Toruń–Radomin
- Kowalski R., 2004, *Gmina Radomin; Zarys dziejów i walory turystyczno-krajoznawcze*, Wydawnictwo PRW – Urząd Gminy, Toruń
- Kowalski R., 2022, *Historia Muzeum Regionalnego na Zamku w Golubiu w latach 1911-1945*, Fundacja „Aktywni Obecni”, Golub-Dobrzyń
- Krajewski M., 1983, *Sanktuarium Maryjne w Oborach: zarys dziejów, architektury i kultu, Ojcowie Karmelici, Obory*
- Kwiatkowski Z., 1991, *Legends i duchy Zamku Golubskiego*, Zarząd Oddziału Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego, Golub-Dobrzyń
- Mesor, J., 1994, *Monografia turystyczna Golubia-Dobrzynia*, „Turyzm”, t. 4, z. 2, s. 63-72
- Mikos von Rohrscheidt A., 2008, *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, Gniezno
- Mikos von Rohrscheidt A., 2016, *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, wyd.3, KulTour.pl, Poznań
- Mikulski K., Starosta M., 2008, *Historia Golubia-Dobrzynia, t. 1: Środowisko geograficzne, pradzieje i historia Golubia do 1939 roku*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń
- Opracowanie zbiorowe, 2017, *Strategia rozwoju miasta Golub-Dobrzyń na lata 2017-2027 z perspektywą do roku 2032*, Remedis SA, Poznań
- Opracowanie zbiorowe, 2021, *Program rozwoju powiatu Golubsko-Dobrzyńskiego na lata 2021-2030*, Lech Consulting Sp. z o. o., Toruń
- Paradziński M., Modrzyński Z., 2009, *Na pograniczu religii i kultur: dzieje społeczności Golubia i Dobrzynia*, Miejska i Powiatowa Biblioteka Publiczna im. Ks. F. K. Malinowskiego, Golub-Dobrzyń

- Stachowski D., 2022, *Słów kilka o Regionalnej Izbie Pamięci Marii Dąbrowskiej w Płonnem*, [w:] *Materiały na XXVI Konferencję Historyczną „Z dziejów ziemi dobrzyńskiej” w Szafarni, gmina Radomin w dniu 15 września 2022 r.*, red. R. Bartoszewski, M. Krajewski, Stowarzyszenie Gmin Ziemi Dobrzyńskiej, Dobrzyń nad Wisłą, s. 65-67
- Starosta M., Mikulski K., 2008, *Historia Golubia-Dobrzynia*, t. 3: *Historia Golubia-Dobrzynia w latach 1945-1962*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń
- Stępniewska A., Charzyński P., 2022, *Raport z analizy potencjału turystyczno-kulturowego powiatu rypińskiego*, „Turystyka Kulturowa”, nr 3, s. 234-263
- Tuliszewski P., Milanowski K. 2003, *Średniowieczne mury miejskie Golubia. Problematyka konserwatorska*, „Ochrona Zabytków”, nr 3-4, s. 26-35
- Urbański A., 2002, *Zamek w Golubiu-Dobrzyniu*, Wydawnictwo Urbański, Toruń
- Waszkiewicz Z., 1993, *Żydzi Dobrzynia i Golubia : opowieść o świecie nie istniejącym*, Towarzystwo Miłośników Ziemi Golubsko-Dobrzyńskiej, Golub-Dobrzyń
- Zdziech M., Charzyński P., 2020, *Raport z analizy potencjału turystyczno-kulturowego powiatu brodnickiego*, „Turystyka Kulturowa”, nr 4, s. 162-190

Źródła internetowe

- www.golub-dobrzyn.pl, dostęp: 30.11.2023
- www.obory.com.pl, dostęp 30.11.2023
- www.rekonstrukcjiodbudowy.pl, dostęp 30.11.2023
- www.szafarnia.art.pl, dostęp 30.11.2023
- www.torun.wkz.gov.pl, dostęp 30.11.2023
- www.zamekgolub.pl, dostęp 30.11.2023